

Bod Péter olthévízi szolgálata (1743–1749)¹

Bod Péter nevét még a kisgyermek is ismerik Olthévízen. A kérdésre, hogy mit tudnak róla, a válasz rendszerint az, hogy ő volt Olthévíz leghíresebb lelkipásztora. Előfordult az is, hogy felvételiző diáklány szaktanár-vizsgázatóit kápráztatta el, s Bod Péter Hévízen töltött éveinek olyan részleteit mondta el, amelyeket még a felvételiztető bizottság elnöke – szenvedélyes Bod Péter-kutató – sem tudott. Nem csoda. Az olthévíziek büszkék egykori lelkipásztorukra, még akkor is, ha olthévízi életét, munkáját és szolgálatát csak kevesen ismerik ilyen megragadó részletességgel.

Bár a tudós lelkipásztor Hévízen töltött éveinek meglehetősen gazdag írott forrásanyaga van, csak sajnálhatjuk, hogy ezekből a feljegyzésekből többnyire csak a kultusszal kapcsolatos eseményekről értesülünk, és hogy ezek a források alig árulnak el valamit a lelkész és a gyülekezet belső életéről, a hétköznapi világról. *Önéletírásából* is kiderül, hogy olthévízi élete és szolgálata két jól elkülöníthető szakaszra osztható: 1743–1746 között Bethlen Kata udvari lelkészeként, 1746–1749 között pedig udvari és gyülekezeti lelkészként is szolgált a faluban. Szolgálatának apróbb részleteit két helyre is feljegyezte: a *Iubar Solis Iustitiae*² (a továbbiakban: *Iubar*) című olthévízi historia domus *majdnem* betű szerint megegyezik egy másik naplószerű írással, amelynek felirata: *Papi Hivatalában való Dolgainak Laistroma Bod Péternek*³ (a továbbiakban: *Lajstrom*). Ez a két, néhány oldalnyi lelkézi munkanapló sajátos módon egészíti ki egymást. Egyik legismertebb művében, az első magyar irodalmi lexikonban, a *Magyar Athenasban*, Bethlen Katáról beszélve, meleg szavakkal emlékezik meg arról a hat esztendőről, amelyet Olthévízen, a grófnő udvarában és falujában töltött. Hévízi szolgálatának rendjéről és Bethlen Kata udvartartásáról vall nagy patrónája halálára írott *verses búcsúztatóban* is. A grófnő is kedves szavakkal szól egykori udvari lelkészéről a maga *önéletírásában*. De írnak róla unitárius egyháztörténészek is, akik nem a legmelegebb hangon emlegetik. A hévízi református gyülekezet megalakulása ugyanis Bethlen Kata személyéhez és a grófnő udvari lelkészeihez kapcsolódik. A hévízi szolgálat idején is folyt még a helybeli unitáriusok reformátussá való áttérése, így az akkori unitárius történészek csak a sértett önérzet hangján írhattak róla, és nem látták meg benne azt a tudóst, akit ma ünnepelek. Ezek az évek vi-

¹ Elhangzott Budapesten, az Országos Széchényi Könyvtárban, a Magyar Tudományos Akadémia és a Bod Péter Társaság által szervezett Bod Péter konferencián, 2004. március 3-án.

² Kézírtos mű az Olthévízi Református Egyházközség tulajdonában. A naplót Olthévíz első református lelkésze, Vásárhelyi János (1727–1734) kezdte vezetni, s a soron következő lelkészek folyamatosan jegyezték fel a fontos gyülekezeti eseményeket.

³ Kézirat a Protestáns Teológiai Intézet könyvtárában. Jelzet: Ms. 113.

szont éppen azért érdekesek, mert feltűnő Bod Péter tudományos munkásságának gyors kibontakozása Bethlen Kata udvarában. A rendelkezésünkre álló adatok sejtetni engedik azt a légkört, amelyben Bod Péter Olthévízen, Bethlen Kata udvarában élt és alkotott. Egy rendkívül szorgalmas, szolgálatát hűséggel ellátó, szerető szívű lelkipásztor képe bontakozik ki előttünk, aki nem szolgálta rovására és nem csupán lelkipásztori munkája függvényeként, hanem azzal teljes összhangban alkotott úgy, hogy korának nagy tudósává, a hévizi gyülekezet mellett népének is bölcs tanítójává, számunkra pedig példaképpé vált. Jelen tanulmány azt a hat évet ismerteti, amely döntően meghatározta Bod Péter életét, majd röviden azokat a műveket, amelyeket a tudós lelkipásztor Olthévízen írt.

Szolgalat „egy jól rendelt klastromban”

Önéletírásából tudjuk, hogy hároméves hollandiai tartózkodásából hazatérve, Ajtai Mihály, Bethlen Kata korábbi udvari papja, akkor már a nagyenyedi kollégium professzora adja át Bod Péternek Bethlen Kata meghívását: „Enyeden, miután üdvözöltem jótevőimet és pártfogóimat, megtudtam kiváló Ajtai Mihálytól, hogy megbízása van meghívni engem méltóságos Bethlen Katalin grófnő, néhai Széki Teleki József római szent birodalmi gróf özvegye, egy minden keresztyéni éreynekkel ékes és majdnem páratlan úrnő udvari hitszónokául, sőt a meghívást hozzám el is küldötte, amit azonban én nem kaptam meg. Miután megtudtam a méltóságos grófnő kívánságát, mivel máskülönben is nagyon lekötelezettnek éreztem magamat, mint aki a kollégiumban az ő segélypénzével nyertem el-tartást, beleegyeztem, hozzá mentem...”⁴

Három kifejezésre kell figyelniünk ebben a vallomásban. Az „udvari hitszónok” szolgálata nem volt azonos a gyülekezeti lelkész szolgálatával. Sajnos, az udvari lelkészek feladatköréről nagyon keveset tudunk, ebben éppen Bod Péter néhány feljegyzése nyújt némi eligazítást. Annyi bizonyos, hogy egy-egy grófi udvarban nagy lehetőségek nyíltak az udvari hitszónokok előtt, így megtiszteltetésnek számított, ha valakit erre a szolgálatra hívtak meg. Ebben a megbecsülésben a legkiválóbb lelkészek részesülhettek, akik szerencsájuknek tarthatták, ha udvari szolgálatra hívtak meg.

---

⁴ Bod Péter: *Magyar Athenas*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1982. 33–34. Ez a gyűjteményes kötet több Bod Péter művet tartalmaz, többek között *Önéletírását*, részleteket a *Magyar Athenasból*, és a *Szent Hiláriusból*. A továbbiakban M. A.

Éppen ezért nehezen értelmezhető az, hogy Bod Péter azért vállalta el ezt a szolgálatot, mert „lekötelezettnek” érezte magát. Túl azon, hogy valóban nagyon sokat köszönhetett a grófnőnek, aki diákkora óta támogatta őt, ez az elejtett szó talán arra is utal, hogy a peregrinációból hazatért ifjúnak más elképzelése is lehetett jövőjét és szolgálati helyét illetően. Csak szerénységének tudható be, hogy eredeti reményeiről hallgat. Meglehet, az ifjú tudósjelölt számára nem tűnhetett túlságosan vonzó lehetőségnek egy kicsiny, eldugott jobbágyfaluban szolgálatot vállalni. De – Bethlen Kata udvaráról lévén szó – csábító lehetett az a tudat, hogy a grófnőnek hatalmas könyvtára volt, így az ifjú lelkésznek nem kellett attól tartania, hogy Hévízen minden kultúrától elszakadva kell morzsolgatnia napjait. Bizhatott abban, hogy patrónája mellett, a szokásos udvari lelkészi munkán túl, az aktív művelődésre minden lehetősége adva lesz. Nem lehetett utolsó szempont az sem, hogy az udvari lelkészek jobb fizetéssel, biztonságosabb életkörülmények között, vagyis gondtalanabban élhettek, mint a gyülekezeti lelkészek.⁵ „Beleegyeztem”, vagyis joga lett volna nemet mondani a patrónájának, de éppen a lekötelezettség érzése és a mérlegre tett lehetőségek hatására fogadta el ezt az állást. Későbbi értékéléséből derül ki, hogy a lehető legjobban választott...

A *Iubarba* nem, csak a *Lajstromba* jegyzi fel Hévízre érkezésének napját: 1743. december 23. Ennek oka az lehet, hogy a *Iubar* ebben az időben az akkori hévízi *gyülekezeti* lelkésznél, Veres Györgynél volt és csak később került Bod Péterhez.

Udvari papságba való beköszöntése különleges ünnepélyességgel ment végbe. *Önéletírásából* csak a beköszöntés napját és az elmondott beszéd alapigéjét ismerjük, de a *Lajstromban* bővebben ír erről is: „Köszöntő Prédikáziót mondtam el 29 Xbr [azaz december 29-én], az esperes Wásárhelyi Péter és Borosnyai János Ur jelenlétében.” Egyházi beszédet 2Jn 1 alapján tartott, „tekintettel a méltóságos és kiválasztott úrnőre, akinek előrelátó gondossága által Hévíz község lakóinak nagyobb része a szentháromság-ellenes vallásról a helvét hitvallásra tért.”⁶ Ekkor még nem felszentelt lelkész, felavatása csak a következő év júniusában történik meg: „A közzsinat az 1744. évben június 25. napján tartatott meg az erdővidéki kerületben. Itt az erdélyi református egyházak szokása alapján én is jelen voltam, és vizsgálatnak lettem alávetve, végre kézzel és szóval június 27. napján felavatattam, és megkaptam a felhatalmazást Krisztus Urunk szentségeinek kiszolgáltatására és az Úr Igéje törvényes szolgájának minden végzésére.”⁷ Mivel a sákramentumokat csak felavatott lelkészek szolgáltathatták ki, Bod Péter is csak 1744 második felében oszthat először Hévízen úrvacsorát. Fontos bejegyzése a *Lajstromnak*: „Ur Vatsorát osztottam leg elsőbben Hévízen 16 Augusti a

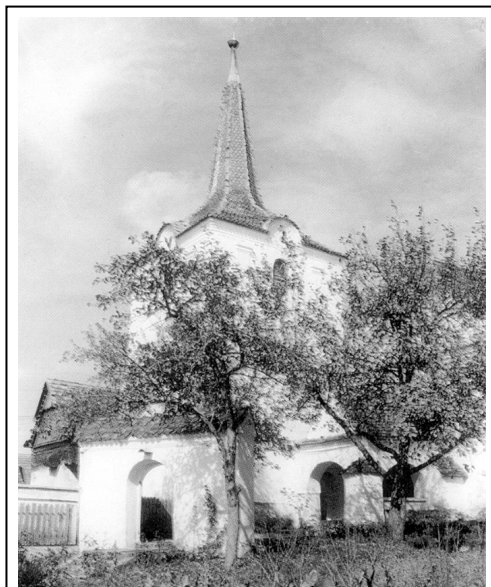
⁵ Dr. Markos András: *Bod Péter és Árva Bethlen Kata*. Református Szemle, 1969. 339.

⁶ M. A. *uo.*

⁷ M. A. *uo.*

Méltóságos Groff Asszonyom jelen létiben.” Majd: „Sorostélyon 29 IXbris Hevizen 23 [25?] Xbris.”

Amikor Bod Péter az udvari szolgálatot átveszi, már egy jól meghatározott rendbe illeszkedik be. A grófnő udvarában, „mint egy jól rendelt klastromban”⁸ mindenkinek meg van a maga jól meghatározott feladata, ahol az imádságos hangulatot nem törhette meg ocsmány, káromkodó beszéd. A nap áhítattal kezdődik és áhítattal zárul. Amint azt a grófnő temetésére írott verses búcsúztatóban is elmondja, ezeknek az áhítatoknak, valamint vasárnapi két igehirdetéses istentiszteletnek a megtartása az ő feladata volt.⁹ A *Iubarból* és a *Lajstromból* tűnik ki, hogy a falusi gyülekezetben szolgáló Veres Györggyel felváltva keresztelt meg újszülötteket és áttérőket egyaránt. Külön érdekessége ennek a két forrásnak, hogy Veres György csak az áttérők neveit jegyzi be a *Iubarba*, újszülöttek kereszteléséről nem beszél. Ebből látszólag az következne, hogy az újszülöttek megkeresztelése egyedül a Bod Péter feladata volt, és ő írta be utólag a megkeresztelt neveit, akkor, amikor Veres György távozása után ez a munkanapló is az ő kezébe került. Csakhogy különbségek vannak a *Lajstrom* és a *Iubar* adatai között. Ez utóbbiban megjelennek olyan nevek is, amelyek a *Lajstromban* nem szerepelnek. Úgy tűnik, hogy Bod Péter – sorszámmal ellátva – a *Lajstromba* csak az általa elvégzett szolgálatokat jegyezte fel, a *Iubarba* viszont beírt minden gyülekezeti eseményt. Utánajárt annak is, hogy kiket kereszteltek meg Hévízre érkezése előtt, és ezek neveit is bevezette a *Iubarba*: az 1743–44-ben megkeresztelt után beékeli az 1742–43-ban megkeresztelt újszülöttek neveit. Ez újabb bizonyíték arra, hogy Veres György keresztelt ugyan újszülötteket, de elmulasztotta neveiket felegetni a *Iubarba*. Felvetődik a kérdés: milyen értesülések alapján egészítette ki Bod Péter a *Iubar* hiányos adatait? Létezik talán valahol egy még bujkáló lelkészi munkanapló vagy anyakönyv? Páratlan szerencse lenne megta-

Az olthévízi Bethlen Kata által épített református templom

⁸ Bod Péter: *Magyar Athenas*. 1766. 43.

⁹ A sokat idézett verses búcsúztató néhány részlete újabban a *Versekben tündöklő Erdély I.* című kötetben jelent meg. Castrum Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 1996. 267–271.

lálni, mert ez sok más fontos gyülekezettörténeti adatot is tartalmazhat. Veres György a *Iubarban* egyetlen egy házasságról sem tudósít, viszont Bod Péter a *Lajstromba* kilencet is feljegyez a Veres György távozása utáni korszakból. Lehetetlen, hogy 1743–1746 között egyetlen egy házasságkötés se lett volna! További furcsaság, hogy ezt a kilenc házasságkötést a – kereszteleésekkel ellentétben – Bod Péter már nem jegyzi fel a *Iubarba*, azoknak csak a *Lajstromban* marad nyoma.

Udvari szolgálata alatt az általa végzett temetési szertartásról egyetlen adat maradt fenn: 1745. szeptember 12-én, Olthévízen, Teleki Mihály koporsóba tételekor elmondott beszédének alapigéje: Siralmak 5,16–17. E prédikáció 1749-ben Kolozsvárt nyomtatásban is megjelent, *Szépen fénylő és ékeskedő, de hirtelen elhervadt s porban esett korona* címmel, S. Pataki József által.

Ezekből a gondosan följegyzett népmozgalmi adatokból tudjuk meg, hogy a falu iskolamestere ebben az időben Gellert András, akinek Bod Péter két év alatt két gyermekét kereszteli meg: Klárát 1744-ben és Izsákot 1746-ban.

Nem érdektelen a feljegyzett nevek vizsgálata sem. Egyes nevek (Lengyel, Máté, Péter, Jancsó, Szász) a hévízi gyülekezet alakulásának pillanatától kezdve folyamatosan szerepelnek, utódaik élnek ma is. Mások viszont csak rövid ideig bukkannak fel: talán máshonnan kerültek ide, majd elköltöztek, vagy kihaltak. Ilyenek a Benke, Gellert, Ladányi nevek. Egyes nevek mellett Bod Péter közli a család ragadványnevét, talán a családfő foglalkozását is. A *Iubar* adata szerint például 1744. december 26-án Lengyel Mihály kisfiát kereszteli meg. A *Lajstromban* ugyanennek a családfőnek a neve Lengyel *Sütő* Mihály. Más: a *Iubarban* az egyik apa neve Péter Ferenc, a *Lajstromban Révész* Péter Ferenc. Szerepelnek Fazakasok és Tszimadiák is, sőt szó esik egy Pál nevű cigányról is. Egy névalakváltozást is tetten érhetünk, az egyik áttérő neve Bora Kata. A család mai neve: Bara.

Feljegyzi Bod Péter azt is, hogy a grófnő időnként ajándékkönyvekkel gazdagította az eklézsiát: „Hogy az írástudó emberek az Istent szívesebben ditsérhessék s az ő szegénységek ettől el ne szakítaná”, 1745. július 16-án két énekes-, majd július 23-án két zsolttároskönyvet ajándékoz. 1746-ban pedig még két zsolttároskönyvet, egy kétkötetes „egész impressumot”, egy imádságoskönyvet (*Igasságnak Áldozatja*), valamint Nádudvari Péter kinyomtatott prédikációit adományozza gyülekezete számára.¹⁰

Az udvarban eltöltött három éve „minden külső baj és nyomorgatás nélkül” telt el. *Önéletírásában*, és *A Szent Bibliának Históriaja* című művének előszavában is hangsúlyozza, hogy patrónája mellett nyugodt, csendes élete volt, szolgálata mellett jutott ideje tudományos munkálkodásra is.¹¹ *Önéletírásában* ekképpen emlékezik vissza: „Az udvarban, a szent szolgálatban működve több évet töltöttem nem minden haszna nélkül magamnak és másoknak. Az Isten jósága eszközölte ugyanis, hogy a grófnő irántam a legkegyesebb lélekkel viseltetett, és mások

¹⁰ *Iubar* 100.

¹¹ Vö. Bod Péter: *A Szent Bibliának Históriaja*. Szeben, 1748. Előjáró beszéd.

is megbecsültek. Ez a helyzet előttem is majdnem teher nélkülinek tetszett, és kellemes életet éltem, mely azonban nem volt tudományos működés nélküli.”¹²

Gyülekezeti szolgálatának története

Önéletírásában nagyon tömören ír falusi papságának hat esztendejéről: „Rendes munkáimon kívül, melyek az 1746. évtől megkétszereződtek, Hévíz községben is vállaltam a papi szolgálatot, és ekként egyszerre udvari és községi egyházi hitszónok voltam.”¹³ Szerencsére, a *Iubarból* és a *Lajstromból* ennek a „nagy tisztességben, Isten és emberek előtt való betsületben” viselt szolgálatnak sokkal több részletét tudjuk meg. Kitűnik ezekből, hogy mivel falusi papsága idején továbbra is Bethlen Kata udvari lelkésze maradt, feladatkörébe tartozott a grófnőt útjaira elkísérni, de gondoskodnia kellett a hévízi gyülekezet pasztorálásáról is. Így nemcsak Olthévízen kellett elvégeznie az istentiszteleti szertartásokat, hanem egyebütt is. A hévízi *Lajstromban* konkrét adatot találunk arra, hogy udvari lelkészként gyülekezetétől távol is szolgálatot kellett teljesítenie: „Kereszteltem Szebenben Somjai Andrásnak, a szebeni Város szolgájának egy Máriát. Kereszt Atyák voltak Sárdi Sámuel, a Typografus és Fileséri Tamás. 27 IXbr. 1746.” Az egyházi gyűléseken viszont gyülekezeti lelkészként vesz részt.

Mivel az udvari lelkészek nem tartoztak az egyházmegye közvetlen felügyelete alá, előbb szükség volt arra, hogy a traktus (egyházmegye) – mai szóhasználatával élve – „bekebelezze” a lelkészt: „Mentem Sofalvára a Partiálisra és magamat az Udvarhelyi Tractushoz inkorporoltám 1747. 9. Marty.” Csak a hévízi *Lajstromba* jegyzi föl, hogy milyen gyűléseken vett részt: „Voltam a Fartzádi Partialisban 10dik Junii 1749. esztendőben, a melyben a Generális Synodus végzése szerint felállították a Közöséges Pénz Kassaja, melynek Fundusa a Poenitentziát tartóknak taksájok és a társaságba álló Papoknak, Mestereknek beállításáért valo Fizetések, a melly szerint a Papok egy forintot, az Mesterek fizetnek 50 Pénzt.” Máshol pedig: „Voltam Vétsen 22 Junii (1749) celebráltott Generális Synoduson...”

Egyes gyülekezettörténeti adatokat csak a *Iubarba* jegyez fel. 1747 tavaszán (április 20.) Bethlen Kata az eklézsia főkurátora, Bethlen Imre elé hívja a falubeli református embereket és javasolja, hogy ez évtől fogva „valami kevés” bérrel ők is járuljanak hozzá a pap és a mester jövedelmének biztosításához. A gyűlésen jelenlevő 29 férfi az eklézsia nevében egyezséget köt Bethlen Katával, hogy minden „marhás ember” – akár jobbágy, akár zsellér – évente másfél kalangya tavaszi gabonát és egy szekér fát; minden marhátlan gazda egy véka búzát; és minden olyan özvegyasszony, akinek földje és „majorkodása” nincsen 4 polturát köteles fizetni a pap és a mester számára. Az elosztásnál kétharmad rész a lelkészé, egyharmad rész pedig a mesteré lesz. A szerződés tartalmazza azt is, hogy az egyházfő köteles felügyelni a templom, a papi és mesteri lakás jó állapotára és szükség

---

¹² M. A. 36.

¹³ Uo.

esetén, hívásra, az eklézsia köteles a szükséges javításokat elvégezni. Ez az újítás ellentétben áll a grófnő korábbi ígéretével, amely szerint a reformátusokat megkíméli az eklézsia fenntartásához szükséges anyagi terhek hordozásától. A jegyzőkönyv indoklása szerint erre a változtatásra azért volt mégis szükség, mert addig, míg a gyülekezet tagjai is nem hordozzák a lelkész és az iskolamester eltartásának terhet, hiányos a vezetők és a gyülekezet között az egymásrautaltság tudata. A bér fizetésével azonban a hívek elkötelezik magukat papjuk és mesterük mellett, és azokat is hűséges szolgálatra kötelezik. Kimondja a jegyzőkönyv azt is, hogy a pap „ajándékba” tartozik esketni, keresztelni és temetni, ami nem ingyenes szolgálatot jelent, hanem azt, hogy az „ajándék” legfennebb egy kakas vagy egy tyúk lehet. A mester is köteles „ajándékban” tanítani a gyerekeket. A határozathoz az eklézsia hívei „kezüket adják”, és kötelezik magukat, hogy ezt megmásíthatatlan rendként mindig megtartják majd a gyülekezetben. A szerződést Bethlen Imre, az udvarhelyszéki református traktus kurátora és Bod Péter saját kezűleg írja alá.¹⁴

A határozatot az 1748 januárjában tartott esperesi vizitáció is jóváhagyja: „légyen úgy de posteritate ad postritatem”. Hozzáfűzi, hogy a vállalt kötelezettség miatt a vizitáció azzal „condererálja” az eklézsia tagjait, hogy ezután a grófnővel egyetértésben ők is szabadok lehessenek a pap és a mester marasztására. Felhívja ez a vizitáció a gyülekezet egyházfiát, hogy legyen gondjuk a grófnő által építtetett „drága épületek conservatiojára”, egyszersmind felhatalmazza őket, hogy a szófogadatlanokat huszonnégy pénzre megbüntessék. Az esperesi határozatot Csernátfalusi Márton, az Udvarhelyi Egyházmegye esperese, Rácz Kelemen egyházmegyei jegyző és Zalányi István adessor jelenlétében hozzák.

Ebben az évben Bod Péter családot alapít. „Barátaimnak, főképp pedig méltóságos pártfogónomnak a tanácsára az 1748. év február 29. napján eljegyeztem a kitűnő nemes hajadont, Enyedi Sámuel, nemes férfiú és fogarasi polgár, akkori-ban Brencovan de Bassaraba Konstantin fejedelem erdélyi jószágainak igazgatója, leányát, Enyedi Máriát, akivel március 19. napján Fogarason tartottam meg az esküvőmet.” Meleg szavakkal beszél feleségéről: „A méltóságos grófnő, az én pártfogónóm átlátta az ő lelkének kivételes adományait, és ezért nem szűnt meg nekem ajánlani és tanácsolni a vele való házasságot, míg reá is vett. Ő jámbor, okos, szemérmes volt, felékesítve mindazon erényekkel, amelyek nemének részül eshetnek, kiváló nevelést kapott a szentírásból, és azonkívül nemcsak a magyar, hanem a román irodalomban is nagyon jártas volt, élénk szellemű, erős emlékezőtehetségű, modorának kedvességével mindenki előtt szeretetreméltó. Mia-latt az udvarban a méltóságos grófnőnek ismételten, napról napra is hallotta kegyes tanítását mindazon dolgokról, amelyek a tisztességes úrnőknek dízére válnak, rövidesen példás és páratlan okosságú úriasszonnyá vált...” – olvashatjuk *Önéletírásában*.¹⁵

¹⁴ *Iubar* 101–104.

¹⁵ M. A. 37.

Házasságuk rövid ideig tart: feleségét 1750 februárjában a szülés fájdalmai annyira legyengítik, hogy egyik betegségből a másikba esve, ez év június 9-én tüdőbajban meghal. Az árván maradt leánykát, akit a grófnő neve után Katalinnak keresztelnek, a grófnő veszi gondviselésébe.

Árva Bethlen Kata is nehéz időket él át ezekben az években: 1747-ben nagy árvíz pusztít sorostélyi birtokán, uradalmát és a falu nagy részét tönkreteszi a víz. Hévízen „csupán” a villám csap be a grófi udvar istállójába (július 24-én), de jelentősebb károk nem keletkeznek. 1748 júliusában hatalmas sáskaraj jelenik meg kelet felől, de csak egy napig sikerül megtelepedniük, mert másnap egy erős keleti szél elsodorja őket. Ráadásul – tudósítanak a lelkészi munkanaplók – elszakad az 1735-ben nagy költséggel öntetett harang. Bár a természeti csapások nagy kárt okoztak Bethlen Katának, a lelkész feljegyzéseiből kiderül, hogy a grófnő nem késlekedett a harangon esett hibát orvosolni: Sepsiszentgyörgyön önteti újra. Az erről szóló híradásban is kiegészítik egymást a *Iubar* és a *Lajstrom* adatai. A régi harang tömege a *Lajstrom* szerint 232 font, az újé a *Iubar* szerint 132 font. A *Lajstrom*ba Bod Péter azt is feljegyezte, hogy a harangöntő mester – egy „olá legény” (!) – a harangot fontonként 32 pénzért öntötte újjá. A *Iubar*ban örökíti meg a harang feliratát: M. P. B. BETHLEN KATA ASSZONY Ó NSÁGA ÖNTETTE A HÉVÍZI R. EKKLÉSIA SZÁMÁRA 1748.¹⁶

Az anyagi nehézségek ellenére, az 1748–49-es években Bethlen Kata „sok nevezetes építésekkel gazdagítja” az eklézsiát.¹⁷ Mind a *Iubar*, mind a *Lajstrom* megemlíti, hogy ezekben az években épült a templom, a torony, a lelkészi és az iskolamesteri lakás. A *Iubar* szerint a „kőfalból való” új templom a régi, fatemplom helyén épült fel.¹⁸

Az építkezések teljes költségét a grófnő állja, igaz az unitárius hagyomány szerint az unitáriusokat hajtották ki az építkezéshez. Ha Bethlen Kata kötelezte is jobbágyait, hogy a templom építésén dolgozzanak, azt nem kérte ingyen. A templom kőfalának felrakásáért 96 forintot, a torony és a lelkészi lakás kőfalának felrakásáért pedig ölenként 136 pénzt fizetett. A lelkészi lakás bolthajtásának építése 12 forintba került. A festéket és a mennyezet megfestését is a grófnő állta: összesen 20 forintot fizetett ki ezért a munkáért. Mindkét forrás megjegyzi: ezen felül van az ács, az asztalos és a lakatos munkája, viszont egyik sem árulja el, hogy ezekért mennyit fizetett nekik Bethlen Kata. A munkások teljes ellátását is a gróf-

¹⁶ *Iubar* 107.

¹⁷ Uo. 109.

¹⁸ Ezt megerősíti Bethlen Kata *Önéletírása* is, aki sokkal pontosabb adatokkal szolgál az építés elkezdését és befejezését illetően, mint a lelkészek. Eszerint a templom falának rakása 1748. július 26-án kezdődött és 1748. augusztus 21-én fejeződött be. Ezután hosszabb ideig leáll a templom építése, közben azonban elkészül a torony, a lelkészi és – minden bizonnyal – a kántori lakás is: „Kezdettem... csináltatni tornyot is kőből, 28-ik napján áprilisnek, azt végezvén, ismét a papnak házát ugyan kőből 9-ik napján májusnak.”

nő biztosította: „búza és egyéb ételre valók adattak” – írja Bod Péter egy helyen a *Lajstromban*. Máshol pedig: „etetésre búza, bor”. Néhol bővebb a *Iubar* tudósítása: „ezen kívül bort, búzát, égetbort s szalonnát”, máshol pedig szűkszavúbb: „ezeken kívül naturálék”.¹⁹

A templom építését közel egy évvel a munkálatok elkezdése után fejezik be. Bod Péter két helyen – a *Iubarban* és a *Lajstromban* – is megerősíti, hogy május 25-én, a templom felavatásának napján, 25-én keresztelő volt Hévízen. A *Iubarban* így ír: „[Kereszteltem] Péter Ferencnek egy Jánost 25 May 1749, mikor legelső prédikáció volt a Templomban.” A *Lajstromban* pedig: „Kereszteltem meg Hévízen Maurer Julia Aszszonyt Maurer Ferentzné aszszonyom leányát, mint egy 17 esztendő Leányt 25. May 1749 a méltóságos aszszonyom jelen létében.” Ez az utóbbi átkeresztelkedés minden bizonnyal nem a templomban, hanem az udvarban ment végbe, és mivel a Maurer név a későbbiekben nem szerepel a hévízi reformátusok nevei között, ezért könnyen lehet, hogy ez az áttérő nem volt hévízi, és a hévízi gyülekezet előtt történt áttérése inkább példamutatás volt.

A rendelkezésünkre álló adatok szerint évről évre gyarapodott a megkeresztelt újszülöttek száma: falusi papsága alatt 25 gyermeket, 14 fiút és 11 lányt keresztelt meg. Kettőről (egy fiúról és egy lányról) jegyzi fel, hogy zsenge korban meghaltak: a leánya a keresztelés napján, a fiú egy év múlva.

Ezekben az években már nagyon kevesen – mindössze három lány – tér át az unitáriusok közül református hitre. Úgy tűnik, Bod Péter ezeket az áttéréseket nem is tartotta elsődlegesnek, mert csupán az áttérés és átkeresztelkedés tényét közi, és nem taglalja őket olyan hosszasan, mint a korábbi lelkészek.

Az újonnan épült templomban csak rövid ideig szolgált: teljesen váratlanul érte Váradi Intzédi József 1749. november 10-én keltezett meghívólevele, amelyben őt a magyarigeni ekléziába hívta. Nem volt könnyű eldöntenie, hogy elfogadja-e a meghívást vagy sem. A grófnő is nehezen szánta el magát, hogy Bod Pétert elengedje maga mellől. Végül is a lelkész Bethlen Kata akaratának és pártfogóinak engedelmeskedve fogadta el az ajánlatot: „Miután megkaptam a meghívást, nem volt könnyű eldöntennem, hogy mit kell cselekednem, mivel a Méltóságos Grófnónél az ő udvarában sokáig a legnagyobb kegyet élveztem. A grófnő végre nehezen arra szánta el magát, hogy elenged, és nekem azt tanácsolta, hogy fogadjam el a meghívást, mivel ő különféle betegségek által legyengítve nem hiszi, hogy sokáig fog élni, és ezért dolgaim tekintetében az irigyek rossz lelkétől félt. Ehhez járultak méltóságos Széki Teleki László római szent birodalmi gróf, az irántam kiváló jóindulattal viseltető férfiú, méltóságos Váradi Horvát András és mások ösztönzései. Végre december 2-án búcsút mondtam az udvari papságnak, és 5-én átköltöztem Igenbe.”²⁰ – írja *Önéletírásában*. Életének erről a fordulatról megemlékezik a hévízi *Lajstromban* is: „Elváltam az Asszonyomtól 2. Xbris. [azaz december 2-án.] M-igenbe jöttem Nagy György Urammal 5. Xbr. Hivatalom-

¹⁹ *Iubar* 109., vö. Bod Péter hévízi *Lajstromával*.

²⁰ M. A. 40.

hoz fogtam 7. Xbris.” Ezzel majdnem szó szerint megegyezik *Magyarigeni Diárium*ában olvasható feljegyzése. Ezért érdekes a Bod Pétert követő lelkész, Huszár Mihály *Iubar*ban olvasható megjegyzése, aki szerint Bod Péter 1749. november 26-án távozott Olthévízről.²¹

Hévízi szolgálata kitörölhetetlen nyomot hagyott lelkében. A *Magyar Athenas*ban pedig így jellemzi ezeket az éveket: „Töltöttem el mellette [Bethlen Kata mellett] papi terhes hivatalban lelkemnek felette nagy s ki nem írható gyönyörűségével hat esztendőket; amelyekben csak hat szóból való megbántódásom sem volt, úgyhogy sokan mondanák azt, akik életemet, miben álljon, látták, hogy csak az angyalok élnek jobban az égben.”²²

Bethlen Katával és Olthévízzel nem is szűnik meg teljesen a kapcsolata: távozása után is figyelemmel kíséri és feljegyzi a fontosabb hévízi eseményeket. Életének sorsdöntő fordulójánál mindig kikéri a grófnő véleményét is. Igenből is többször felkeresi, s ha a grófnő beteg, huzamosabb ideig tartózkodik nála.²³

Bod Péter Olthévízen írt művei

Könyvszeretete, könyvismerete és szakértelme közismert volt. Hollandiából hét mázsa könyvvel tért haza. Persze, ezek nem mind a saját, hanem vélhetőleg az enyedi kollégium könyvtárának a gyarapítására is szolgáltak. Szükség is volt a nyomtatott betűre, mert ebben nem bővelkedett az oktatás fellegvára. Még nagyobb volt a hiány magyar nyelvű teológiai könyvekből. Ezért Bod Péter nem elégedett meg a könyvek gyűjtésével: célul tűzte ki, hogy tehetsége szerint részben fordításokkal, részben pedig saját maga által írott könyvekkel enyhít a hiányon. Hévízi udvari szolgálatával kezdődően sűrűn egymás után írja könyveit. A kiadott könyvekről részletes kimutatást készített: feljegyezte, hogy hol, mikor, ki adta ki a könyvet, de feljegyezte azt is, hogy mennyibe kerültek a kiadási munkálatok és kiknek ajándékozott a megjelent könyvekből. Ezen a helyen Bod Péter Hévízen írott műveit ismertetem.

Szent Írás Értelmére Vezérlő Magyar Leksikon

Ez az első nagyobb műve 1746-ban jelent meg. *A magamtól íratott és nyomtatott könyvekről* című írásában ezt jegyzi fel a könyvről: „A magyar leksikont írtam Hévízen, melyet elsőben nyomtatott ki kegyes pátrónám, gróf Bethlen Kata asszony önagysága, néhai Széki Teleki József úrnak istenfélő özvegye Kolozsvárat 1746-dik esztendőben. Az exemplár volt szám szerint négyszáz; papirosát maga adott, pénzt fizetett fh. 270. Efelett a corrector volt Szathmári Pap Zsigmond; ennek és a könyvnyomtatónak is sok ajándék ment.”²⁴

---

²¹ *Iubar* 110.

²² M. A. 284.

²³ Vö. Dr. Markos András: *i.m.* 341.

²⁴ M. A. 74–75.

Markos András szerint Bod Péter életrajzírója, Sámuel Aladár túloz, amikor azt állítja, hogy az akkor még udvari lelkész ezt a könyvet Bethlen Kata buzdítására és parancsára írta.²⁵ Ám ezt maga a szerző állítja műve előszavában: „Mostan is, hogy ez Isten dicsőségére intézetett írás Világ eleibe menjen, Isten után egyedül a Nagyságod Neve maradhat meg emlékezetemben: mert ennek mind formálására Nagyságod indított, mind pedig Világ eleibe való bocsáttatására illendő költséget rendelt. Ugyanis ennek valami kezdetecskejét látván Nagyságod, méltóztatott a kidolgozása iránt parancsolni; melyet nemcsak megolvasott figyelmetesen, hanem e nehéz és szűk időben is, hogy másoknak hasznokra fordíttatnék, maga költségén közönséggé tétetett. Maradjon mindezekért örök emlékezetében a Nagyságod neve...”

Eppen ezért a könyvet Bethlen Katának, az „Istenben való erős Bizodalommal, Imádságokban való Szent Búzgósággal, Sion Leányait illető Tiszta Élettel ékeskedő Ur-Aszszonynak”, „Az Isten’ Háza Kegyes Dajkájának, a’ szűkölködő Szegényeknek Édes Anyjoknak” ajánlja. A szerző az ajánló sorokat a grófnő sorostélyi birtokán írja, és ebben az asszonyi nemnek az Isten országa iránta buzgóságát méltatva, emlékoszlopot emel Bethlen Kata olthévízi munkásságának is. Arra utal ezekkel a szavakkal, hogy művének megjelenése Bethlen Kata gondoskodása nélkül lehetetlen lett volna. A mű megírásának szellemi tőkéjét sem vallja egyedül sajátjának. Igazi tudós alázattal sorolja fel azoknak a professzoroknak a neveit, akiknek a tanításából merítette tudományát.

A mű célját hasonló, barokkosan hosszú körmondatban határozza meg: „Szentírás értelmére vezérlő magyar leksikon, mellyben a’ Szent Írásban előforduló példázolások (typusok), és ábrázolások (emlélmák) lelki értelmének szerint rövideden kivilágosíttatnak; sok dolgok a’ sidó régiségekből kimagyaráztatnak, és így a’ Szent Írást isteni-félelemmel érteni kívánó Kegyes Olvasók jó szándékokban felsegíttetnek...”

Könyvében 657 bibliai kifejezést, illetve szimbólumot vesz számba azzal a céllal, hogy az olvasók a „Szólások Formáit, mellyeket tulajdonképpen érteni nem lehet, jobban által-láthassák, és... olvasás közben könnyebben észre vehessék”.

A történeti kutatás talán kideríti egyszer, hogy milyen hatása volt ennek a könyvnek a magyar lelkipásztorok körében, és hogy a korabeli igehirdetésekből van-e valamilyen nyoma Bod Péter tanításának. Az biztosra vehető, hogy könyve általánosan ismert volt. Erre – talán nem is olyan meglepő módon – éppen egy kéziratban maradt unitárius egyháztörténetben találunk utalást. Ez azonban nem a mű tudományos értékét veszi górcső alá, hanem annak előszavát boncolgatva, magát a szerzőt pellengérez ki. Hosszan reagálva a Bethlen Katát dicséző szavakra, maró gúnnyal beszél a könyv szerzőjéről: tájékozatlansággal, megalkuvással és szolgálalkúséggel vádolja. Álljon itt egy rövid részlet a gyűlölettől elvakult kritikából: „Nem is olyan régen egy könyv jelent meg gr. Teleki Józsefné költségén. Ennek szerzője áradozva úrnője dicséretén, a Hévízen történeteket mind az asszony

---

²⁵ Markos András: *i.m.* 341.

róvására írja. A férjet egy szóval sem említi... Azt írja... ez az úrnője kegyében túlságosan elbizakodott ember: azt a feladatot, hogy Hévízen eklézsia létesüljön, Isten erre az asszonyra bízta. Ha azonban férje túlélte volna őt, akkor ez a jeles talpnyaló talán neki is juttathatott volna némi dicséretet!”²⁶

Bod Péternek is tudomása lehetett az őt ért méltatlan vádaskodásról. Éppen ezért csak csodálattal állhatunk a tudós lelkipásztor előtt, aki az őt ért bántalmakat méltósággal viseli el, és hévízi szolgálatának hat évére mégis úgy tekint vissza, mint ahol hat szóból álló megbántódása sem volt. Évekkel később ezt írja: „Nagy virtus azt meg nem sérteni, aki téged megbántott.”²⁷

A Szent Bibliának Históriája

Ez a második Hévízen írott műve. A könyv, amelyet gróf Bethleni Bethlen Imrének, „Nemes Kő-Vár Vidéke Érdemes Fő-Kapitányának, az Udavarhelyi N. Réformátum Kollégium és a körül való Helységekben lévő Eklésiák Főkurátorának, az Isten Háza ékes Oszlopának. Nekem Jó Pátrónus Uramnak” és gróf „Maros-Németi Gyulai Klára asszonynak, A meg-nevezett Méltóságos Gróf Úr’ kedves házastársának” ajánl, Szebenben, Sárdi Sámuel nyomdájában jelent meg 1748-ban. Ő maga így ír erről a könyvről: „Biblia Históriáját nyomtatták ki kétszer; elsőben az asszony, B(ethlen) K(ata) önágyasága adott reá 1748 papirosat; de én fizettem érte fh. 117. Másodszor 1756-dik esztendőben nyomtattattam ezen könyvecskét. Ezer exemplárért fizettem a könyvnyomtatónak fh. 229. Ebből fizetett le méltóságos gróf úr önágyasága fh. 54.”²⁸

Ebben a művében a Biblia megírásának és különböző nyelvekre – köztük a magyar nyelvre – való lefordításának történetét írja le. Nemcsak a ritkaságszámba menő fordításokról szóló tudósításai nagyon értékesek, hanem az is, hogy emlékeztetve az 1685. esztendei Generális Szinódus intelmére, maga is biztat arra, hogy a Szentírást újra és újra le kell fordítani, s úgy az olvasók kezébe adni, mert „nincsen olyan tökéletes fordítás, mely nagyobb tökéletességre naponként ne mehetne”.²⁹

Szent Judás Lebbeus Apostol Levelének Magyarátja (1749)

Erről a harmadik, Hévízen szerzett művéről ezt jegyzi fel: „Júdás Apostol levele magyarátját nyomtatattam ki Szebenben 1749. esztendőben. 600 exemplárokért fizettem fh. 204. Dedicálván méltóságos gróf Teleki László úr

---

²⁶ Uzoni–Fosztó–Tözsér–Kozma: *Az erdélyi unitárius egyház története*. Fordította Márkos Albert. Kézirat az Olthévízi Unitárius Egyházközség levéltárában. (Kiadása folyamatban van.) 9–11.

²⁷ Bod Péter: *Szent Hilárius*. Nagyszeben, 1760. 386.

²⁸ Bod Péter: *M. A.* 75.

²⁹ Bod Péter: *A Szent Bibliának Históriája*. Szeben, 1748. 168.

őnagyságának és a méltóságos gróf asszony, Ráday Eszter asszonynak, ajándékoztak őnagyságok akkor fh. 50.³⁰

A könyvet, melyet Dr. Nagy Géza Bod Péter „egész hitbéli felfogásának és így lelkipásztori lelkülete kulcsának³¹” tart, maga Bod Péter is hiterősítésre szánta. A címlap felirata szerint a mű célja „Az egyszer igaz hittel megajándékozott híveknek a hitben megerősítésekre, a hitért megkívántató tusakodásra való serkentésekre és a sok nyomorúságok között való vigasztaltatásokra, az Istennel pedig nem gondoló bűnben élő bűnösöknek rettentetésekre, megtérítetésekre s Istenhez való vezéretetésekre.”

Isten jelenlétének és valóságának a bizonyossága határozza meg ezt a kis írást. Sok megszívlelendő tanítása közül ezen a helyen csak azt emelem ki, amit a lelkipásztorokról ír: Az egyházi szolgákra van bízva az Isten beszédével való sáfárság. Nemcsak arra valók ők, hogy Krisztus győzedelmi, pompás szekerét egy helyről más helyre vonják, hanem, hogy megtisztítván a holt cselekedetektől, szolgáljanak Neki. Vigyázók ők, hogy midőn az ellenséget látják, megfűjják a trombitát, hogy a veszedelemben ne essenek az emberek. Nemcsak a maguk üdvösségére, hanem a hívekére is viseljenek gondot, még az ők szenvedésük, gyalázatuk árán is. Mikor a Krisztus elbocsátotta a tanítványait, nem azt ígérte nekik, hogy ők nagy urak lesznek, bokrétás lovakon, hintókon hordoztatnak, hanem: a gyülekezetekből kivetnek titeket stb.

Kemény szavakkal ostromozza ebben a műben Bod Péter azokat a lelkipásztorokat, akik csak a maguk dicsőségét keresik, akik, „mikor egybegyűlnek, elbeszéli betegségüket, majorkodtatásukat, vadászatajukat, de gyermekes dolognak tartják az idvesség útjáról értekezni”. A rossz lelkipásztor olyan, mint a veszett vérű dajka, akiből csak romlás árad szét. De szigorúan elítéli a híveket is, akik a papot szolgájuknak nézik, akik unják, ha a prédikáció igen hosszúra terjed, akik a fertelmes életet adiaforának tartják, akik, mint az ősök a mohácsi vész idejében, táncolva, mulatva vesznek el.

Olvasva ezt a könyvet – írja Nagy Géza –, szinte szeretném odaadni minden prédikátor testvérem kezébe: íme, így higgy, így gondolkozz, így építs! Nem a nyelvészeti és kifejezésbeli hibákat, nem az izagógikai tévedéseket kell itt néznünk, hanem azt a lelkipásztori lelket, amelyik teljesen biztos talajon áll, ismeri az Isten hatalmát és az ellenfél minden praktikáját és nyugodt szívvel veszi fel a küzdelmet Isten országáért.³²

Zárszó

Sokrétű tevékenységét ismerve, csak bámulni tudjuk Bod Péter munkabírását. Igaz, előfordult már, hogy valaki a lelkész tudományos működéséről hallva,

---

³⁰ M. A. 75.

³¹ Dr. Nagy Géza: *Kálvinista jellemképek*. Erdélyi Református Egyházi Könyvtár XI. Az Erdélyi Ref. Egyházkerület kiadása, Kolozsvár, 1930. 108.

³² Uo.

nem kevés gúnnyal kérdezte meg: a sok írás mellett mikor jutott ideje gyülekezete? Ez a tanulmány éppen azt próbálta igazolni, hogy a tudós Bod Péter „benne élt” a gyülekezetben, ismerte annak életét, örömeit és gondjait. A gondosan feljegyzett gyülekezettörténeti adatok éppen azt igazolják, hogy a tudós lelkipásztor nem idegenként élt a faluban. Olthévízen írott műveit olvasva mi is meggyőzőhettük arról, hogy ez a hat év valóban nem volt haszontalan sem magára, sem gyülekezetére, sem pedig népére nézve.

Írói sokoldalúsága azonban csak Magyarigenben bontakozik ki. Éppen ezért meghökkentő, hogy egyik neves életrajzírója szerint igeni lelkészi működéséhez semmilyen „nagyszabású alkotás” nem fűződik. Egészen világos, hogy mire gondol a szerző: a 19–20. sz. fordulóján „nagyszabású alkotáson” ugyanazt értették, mint amit a jelenben, a 20–21. sz. fordulóján értenek sokan: némelyek szerint jeles alkotásnak csak a feltűnő, monumentális építkezés számít. És mivel Bod Péter nevéhez Olthévízen sem fűződik ilyen jellegű építőmunka (a templomot, parókiát nem ő, hanem patrónája építtette), valaki talán a mai értékelők közül fogja ki mondani, hogy életéhez *semmilyen* „nagyszabású alkotás” nem fűződik. Én azonban úgy gondolom: az, amit ő Bethlen Katáról ír, róla is elmondható: *élete mások előtt példa, és világos tükör*. A talentumok és a tennivalók sokfélék, és ha az elvárások korszakonként változnak is, mi hivatásunktól és képességeinktől függetlenül ma is megszívlelhetjük Bod Péter tanítását: „Valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy vétek.”³³

Magadat mennyire kell becsülnöd? ISTEN előtt igen kevésre. Mentől mélyebb a kút, annál tisztább annak vize, mentől alacsonyabb valaki a maga szeme előtt, annál nagyobb az ISTEN szeme előtt. A pénzma elvesztett jóillatját büdös helyen nyeri vissza, te is, ha a te rút-ságodat, bűnödöt látni kezded, a jó életnek illatjával kezdesz illatozni. A Sz. Lélek kegyelme alázatos szívet keres.
Bod Péter: *Szent Hilárius*. 1760.

---

³³ M. A. 249.